

Jože Krall

Partizanska tiskarna »Triglav« na Goteniškem Snežniku

Ni namen tega članka podati popolno zgodovinsko podobo ene največjih partizanskih tiskarn, ki so jo pred petnajstimi leti barbarsko uničili četniki, temveč vnesti nekoliko jasnosti glede nekaterih datumov in tiskov ter prootnega imena te tiskarne, ki je šele v poznem poletju 1944 dobila svoje končno ime »Triglav«. Sele podroben zgodovinski opis, napisan na osnovi vseh ohranjenih arhivskih virov in drugih pričevanj ter popolen bibliografski prikaz vseh njenih tiskov, bosta mogla pokazati v pravi luči ves njen pomen in s tem njen veliki delež v našem narodno-osvobodilnem boju in ljudski revoluciji.

Po kapitulaciji Italije je Centralna tehnika KPS, ki je organizacijsko vodila vse ilegalno tiskarstvo na slovenskem ozemlju, dobila nove možnosti, da prične zopet s prvim strojnim tiskom, ki ga je po padcu zadnje ilegalne tiskarne »Tometa Tomšiča« v Ljubljani nadomeščal le ciklostilni ali kak drug, tehnično manj zahteven partizanski tisk. S kapitulacijo Italije sta bili namreč osvobojeni dve večji mesti, ki sta imeli svojo tiskarno, t. j. Novo mesto, kjer je imela pred vojno ljubljanska Jugoslovanska tiskarna svojo podružnico, nekdanjo Krajčevo tiskarno; in Kočevje, kjer je pred vojno tiskala tiskarna Pavliček, katere lastnik Josip Pavliček je že pred prvo svetovno vojno tiskal socialistično literaturo, po prvi svetovni vojni pa legalne komunistične liste in spise. Obe tiskarni sta imeli po en brzo-tiskalni stroj in po en manjši stroj, imenovan — tigel.

Obe tiskarni so po kapitulaciji Italije zasedli partizanski tiskarji. V novomeški tiskarni, ki sta jo prevzela tiskarja-partizana Miloš Velner in Slavko Krušnik-Mihec, še niso pričeli tiskati, saj so Nemci že 14. septembra 1943 mesto močno bombardirali in so zato tiskarno evakuirali iz mesta. Evakuacijo je vodil vodja Centralne tehnike KPS Milan Škerlavaj-Petrač.¹ Manjši stroj — tigel — so z delom črkovnega in drugega tiskarskega gradiva odpeljali v partizansko ciklostilno tehniko »Urška 14«,² ki je bila na Kraljevem kamnu pri Pogledu v Kočevskem Rogu. Ta tehnika je pričela tiskati na tem tiskarskem malem stroju že konec septembra 1943 ter so jo preimenovali v tiskarno »13-A«.

¹ Več o tem glej v članku Milana Škerlavaja-Petrača »Kako smo leta 1943 evakuirali tiskarno iz Novega mestaz. — Ljudska pravica, spominska izdaja ob otvoritvi rekonstrukcij partizanskih tiskarn v Muzeju narodne osvoboditve LRS 21. VII. 1956.

² Glej članek Rudija Ganzitija »Kako smo v partizanih gradili tiskarne«. — Prav tam.

Veliki brzotiskalni stroj novomeške tiskarne pa so odpeljali v gorsko vas Dolenjo Brigo (617 m nadmorske višine) pri Banji Loki na Kočevskem, kjer so ga namestili v tamkajšnji šoli. V tej tiskarni pa niso mogli takoj pričeti delati, saj je njeno dokončno postavitve pretrgala nemška ofenziva. Ta tiskarna je dobila v začetku konspirativno oznako »Tehnika 33«.³

Kočevsko tiskarno Pavliček, ki pred kapitulacijo Italije sicer ni tiskala, so po kapitulaciji zasedli partizanski tiskarji in začeli v njej tiskati na velikem brzotiskalnem stroju obe centralni glasili, t. j. Slovenskega poročevalca in Ljudsko pravico. Kot prvo tiskano številko IV. letnika Slovenskega poročevalca v letu 1943 so v tej tiskarni natisnili štev. 20 z dne 29. IX. 1943, kot prvo tiskano številko Ljudske pravice v tem letu pa štev. 12 z dne 8. X. 1943. Na tem stroju so v osvobojenem Kočevju natisnili tedaj še druge partizanske tiske. Tako razglas o priključitvi Slovenskega Primorja, nekaj brošur z referati z zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju in obveznice 3% posojila narodne osvoboditve, za katere je napravil osnutke akademski slikar Božidar Jakac. Kočevsko tiskarno je tedaj vodil tiskar-partizan Gojmir Melik, v njej pa so delali še drugi grafični delavci Mitja Cenčič, Aco Dremelj, Rudolf Burič, Drago Jenko-Feri, Božo Sintič, Lado Černe, Janez Lajavec, Janko Bradač, Miloš Velner in Zvonka Popit-Marica.⁴

Ker so Nemci po končani septembrski ofenzivi v Slovenskem Primorju in Istri prenesli ofenzivo na področje Sušak—Delnice ter prodrli 17. oktobra 1943 do Broda na Kolpi, kjer so zavzele svoje obrambne položaje od Starega trga ob Kolpi do Slovenskega Kužlja enote XVIII. divizije NOV in POJ, in je bilo pričakovati, da bodo Nemci zaradi premoči prodrli na tedanje osvobojeno slovensko ozemlje, so pričeli tudi v kočevski tiskarni pripravljati evakuacijo. Mali tiskarski stroj (tigel) iz te tiskarne je že prej odpeljal Andrej Zagar-Maj na Mrzli vrh na Goteniškem Snežniku, kjer so že pred kapitulacijo Italije postavili majhno barako za ciklostilno tehniko, imenovano »Ivica«.

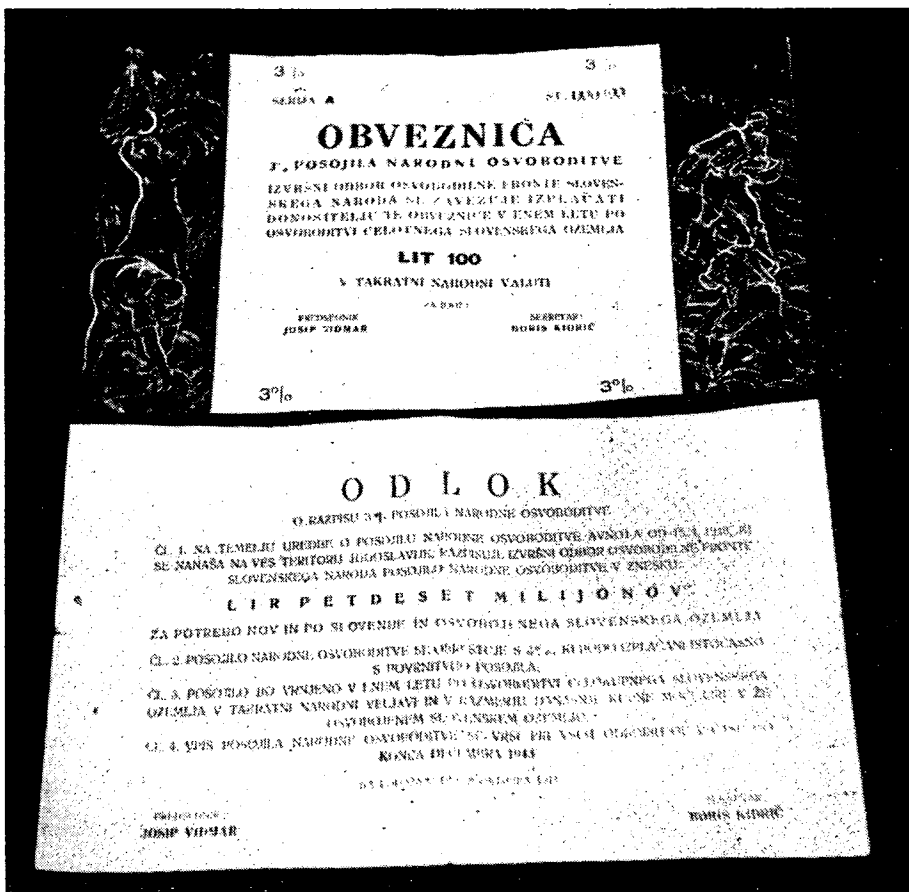
Ko so se na fronti ob Kolpi že bili hudi boji med našimi enotami in Nemci, so natisnili na velikem brzotiskalnem stroju v Kočevju še posebno številko Slovenskega poročevalca (štev. 24a z dne 18. X. 1943), nato pa takoj pričeli evakuirati veliki brzotiskalni stroj z vsem ostalim tiskarskim gradivom. Vse to so naložili na kamion ter odpeljali do požgane kočevske vasi Ravne pri Borovcu, kjer so imeli partizanski tiskarji v obširnem Dragarskem gozdu skrivna zasilna skladišča. Veliki brzotiskalni stroj so zvlekli po ozki kolovozni poti približno uro daleč od vasi Ravne do skrivnega mesta, kakih 200 m niže od tehnike »Ivice«. Tu so stroj dobro prikrili, ostalo tiskarsko gradivo pa poskrili po gozdu.⁵

Že 21. oktobra 1943 so začeli Nemci splošno ofenzivo na osvobojeno ozemlje tedanje Ljubljanske pokrajine. 22. oktobra 1943 so Nemci na fronti ob Kolpi dobili okrepitev in so s pomočjo težke artilerije in tankov predrli našo obrambno črto ter 25. oktobra 1943 prodrli do vasi Ajbelj ob cesti Brod na Kolpi—Kočevje ter naslednji dan vdrli v Kočevje.

³ Škerlavajevo pismo z dne 12. I. 1944 v arhivu tehnik v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (citiram AT IZDG).

⁴ Nedatirano poročilo: »Triletno delovanje grafičnih tehnik« v AT IZDG.

⁵ Nedatirano poročilo Jožeta Bevka, korektorja partizanske tiskarne »Triglav« v AT IZDG.

Prednja in zadnja stran »Obveznice 3% posojila narodne osvoboditve«, za katero je napravil osnutek akad. slikar Božidar Jakac in so jo natisnili v tiskarni v osvobojenem Kočevju oktobra 1943

Prav tedaj, ko so se Nemci že približali Kočevju, je partizanski šofer Mirko Faleskini odpeljal zadnji kamion s tiskarskim gradivom iz Kočevja. Nemško letalstvo, ki je sodelovalo v ofenzivi, ga je napadlo, vendar ni bil pri tem nihče ranjen in tudi tovor na kamionu ni utrpel nobene škode.

Nemci so kljub temu, da je bil brzotiskalni stroj v gozdu dobro prikrit, naši skrivališče in stroj močno poškodovali. Partizanske izvidnice, ki so jih poslali tiskarji, so celo videle, kako so Nemci razbijali dele razstavljenega brzotiskalnega stroja, vendar zaradi velike nemške premoči niso mogli ničesar ukreniti. Mali stroj (tigel) iz kočevske tiskarne, ki je bil postavljen v baraki tehniške »Mvica«, so tiskarji že pred ofenzivo razstavili in ga skrili v gozdu v bližini barake, ki pa je Nemci niso odkrili in je ostala nepoškodovana.⁶

⁶ Prav tam. Glej tudi članek Milana Škerlavaja-Petrača »Partizanska 15«. — Ljudska pravica, spominska izdaja 21. VII. 1956.

Nemci so prišli v ofenzivi 23. oktobra 1943 tudi v Dolenjo Brigo, kjer so našli v šoli brzotiskalni stroj iz novomeške tiskarne, ki ga partizanski tiskarji niso mogli pravočasno umakniti. Polili so ga z neko kislino,⁷ tako da je bil le malo poškodovan, vse ostalo tiskarsko gradivo pa se je po čudnem naključju ohranilo.

Prve dni novembra so Nemci ofenzivo končali — mudilo se jim je na fronto v Italijo — in zasedli le večje kraje ob glavnih prometnih žilah, med njimi tudi Kočevje in Novo mesto, medtem ko so bili vsi ostali manjši kraji zopet osvobojeni. Partizanski tiskarji so se že med ofenzivo zbirali na svoji stari bazi v »Ivici« ter pričeli poleg stare barake postavljati večjo barako, ki jo je prej uporabljala italijanska vojska v Kočevju. Partizanski tiskarji so jo še pred ofenzivo v Kočevju razstavili in prepeljali pod Goteniški Snežnik, kjer so jo po ofenzivi zopet sestavili. V stari mali baraki tehnike »Ivica«, ki so jo tiskarji šegavo imenovali »Tinca-bar« (veliko barako pa »Putrih«),⁸ so zopet sestavili in postavili mali tiskarski stroj (tigel) iz kočevske tiskarne, ki so ga pred ofenzivo razstavili in skrili, ter pričeli tiskati. Po poročilu vodje Centralne tehnike KPS Petrača so natisnili tedaj partizanske pesmi z naslovom »Vstanimo sužnji«. Tega dela so se lotili zato, ker tačas zaradi ofenzive še niso imeli stikov z vodstvom osvobodilnega gibanja in jim še ni bilo določeno drugo delo.⁹ Ta zbirka partizanskih pesmi, ki obsega devet listov kvartnega formata, je zelo lepo ilustrirana. Opremila sta jo grafična delavca Aco Dremelj in Mitja Cenčič. Natisnili so jo v 500 izvodih in je vezana v zeleno padalsko svilo.¹⁰

Tiskarji, zbrani v baraki na »Ivici« (Tinca-bar), so začeli zaradi varnosti takoj graditi majhno barako še više, skoro čisto pod vrhom Goteniškega Snežnika (1289 m), kamor so prenesli mali tiskarski stroj (tigel). Ta baraka je bila oddaljena kakih 20 minut od stare baze na »Ivici« in je celo le prav malo tiskarjev vedelo zanjo. To novo barako so imenovali tiskarji »Lado-punkt«¹¹ po komisarju tiskarske baze na Goteniškem Snežniku Ivanu Maslju-Ladu, ki je poiskal prostor zanjo.¹² Po ohranjenih poročilih so barako dogradili že v začetku decembra in so v njej natisnili 12. številko Kmečkega glasu z dne 5. XII. 1943. Tiskali so jo od 3.—15. XII. 1943. Na »Lado-punkt« so natisnili od 13.—16. XII. 1943 tudi 11. številko Naše žene, 20. XII. 1943 pa so začeli tiskati »Kratko zgodovino VKP(b)«, ki so jo do tiskali šele 19. III. 1944, saj ima ta knjiga 286 strani oktav formata.¹³

Tiskarsko bazo na Goteniškem Snežniku je vodil vodja Centralne tehnike KPS Milan Škerlavaj-Petrač vse do 3. januarja 1944, ko so ga poklicali v Kočevski Rog ter je zato predal vodstvo tiskarne Gojmiru Meliku ter

⁷ Glej članka, citirana v op. 2 in 6 in »Mali intervju z Milanom Škerlavajem-Petračem«. — Delo, 30. IV. 1960, št. 119.

⁸ Glej članek Vlada Jordana »Med tiskarji«. — Ljudska pravica, 22. VII. 1956, št. 170—172, in članek Martina Lorberja »Neodlikovani borec kočevskih gozdov«. — Ljudska pravica-Borba, 1. X. 1953, št. 246 ter članek Rudija Podlogarja »Tiskarna na Goteniškem Snežniku«. — Novice, 28. XI. 1957, št. 49 do št. 51 (14. XII. 1957).

⁹ Škerlavajevo poročilo z dne 19. V. 1944 v AT IZDG.

¹⁰ Dva primerka te zbirke hrani knjižnica IZDG.

¹¹ Jordan jo imenuje v op. 8 citiranjem članku »Ladov punkt«.

¹² Rudolf Burič, ustno.

¹³ Poročilo Grafike 11-G — CT KPS (Domnu) z dne 11. V. 1944 v AT IZDG.

Platnice v zeleno svilo vezane zbirke partizanskih pesmi z naslovom »Vstanimo sužnji«, ki so jo natisnili v pozni jeseni l. 1943 na malem tiskarskem stroju (tiglu) v tiskarni »11-A« pod vrhom Goteniškega Snežnika

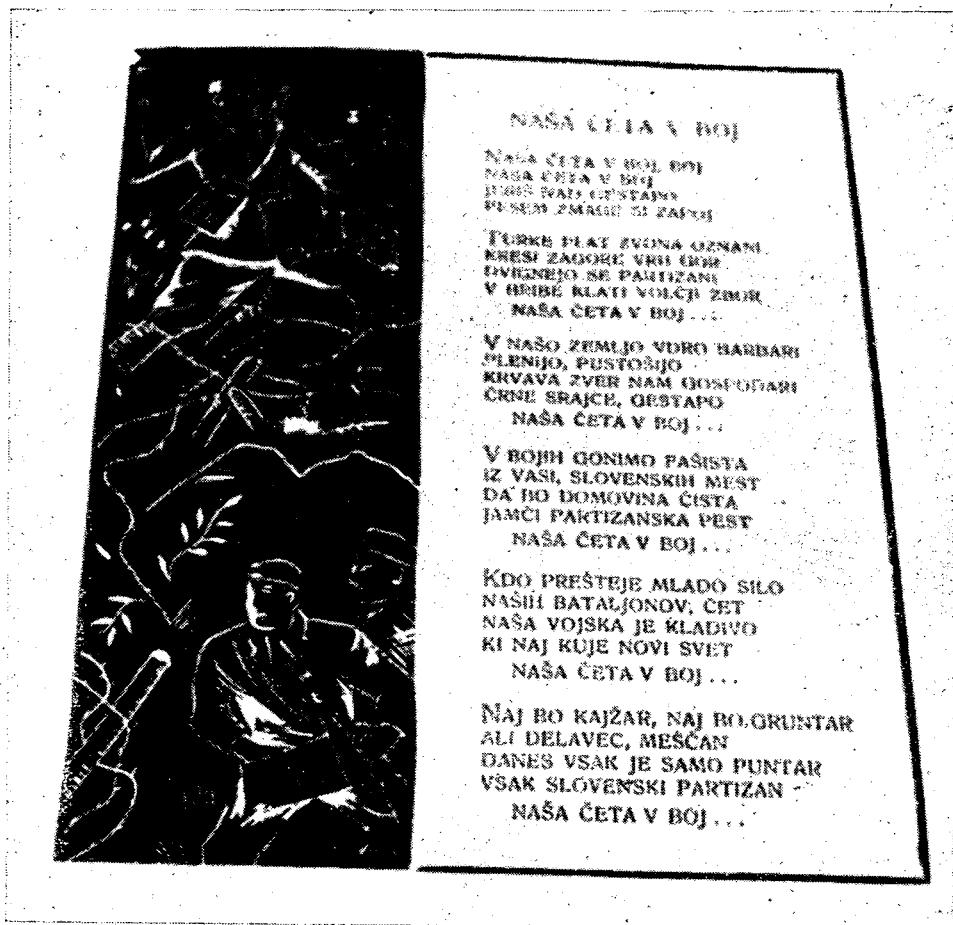
uredil vse potrebno tudi s tovariši, ki so bili na »Lado-punktu« in 5. januarja 1944 odpotoval na »Urško 14«.¹⁴

Kako je bilo pozimi 1943/1944 urejeno delo v tiskarni na Goteniškem Snežniku, vemo iz Petračevega poročila, ki ga je poslal 12. januarja 1944 Centralnemu komiteju KPS.¹⁵ V njem pravi, »da je v 'Ivici', sedaj preimenovani »11-A«, prevzel vodstvo tehnike Gojmir, politkomisar je tovariš Lado, administracijo in ekspedit pa vodi Zina.«¹⁶ Nadalje navaja Petrač

¹⁴ Škerlavajev dopis z dne 3. I. 1944 v AT IZDG.

¹⁵ Škerlavajevo poročilo z dne 12. I. 1944 v IZDG.

¹⁶ Zina Kisovec.

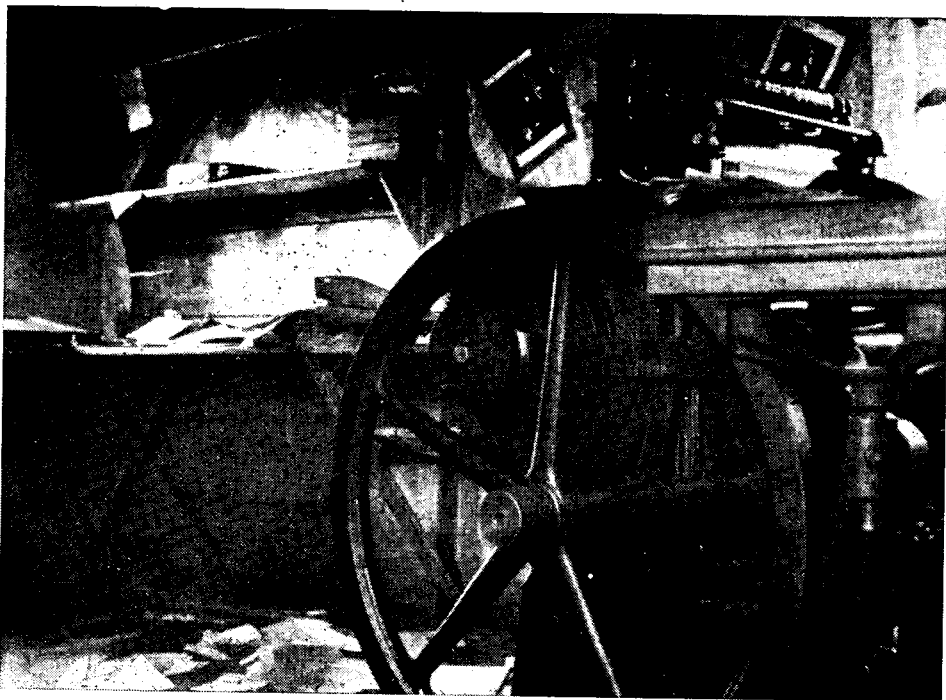
Ena izmed strani zbirke partizanskih pesmi »Vstanimo sužnjic«

v svojem poročilu, da so bili poleg imenovanih na bazi še »dežurni baze Filip, kurir baze Švajger, trije risarji in izdelovalci žigov¹⁷ ter dva tovariša pri radiu«. ¹⁸ Baza je imela lastno intendanco, za katero je skrbelo pet tovarišev, pri prenašanju vode, drv, živil in tehničnega gradiva iz doline na bazo je bilo zaposlenih enajst tovarišev, v delavnici štirje, za prvo in drugo stražo okoli baze pa šest tovarišev. Od strokovnega tiskarskega osebja so bili tam trije stavci, dva strojnika, pet vlagalcev in pet ljudi v knjigovoznici. Skupaj je bilo torej na »11-A« tedaj 51 ljudi.

Ker miso imeli v spodnjem delu tiskarne, potem ko so mali tiskarski stroj preselili na »Lado-punkt«, nobenega tiskarskega stroja, so postavili tam neko posebno napravo za tiskanje, nekakšno ročno tiskarno, ki jo je po načelu stroja za krtačne odtise sestavil Andrej Žagar-Maj in na kateri

¹⁷ Vlado Jordan, Lojze Petrič in Nace Gregorač-Vid.

¹⁸ Ludvik Košir.

Notraujost barake »Lado-punkt« z malim tiskarskim strojem (tiglom) iz nekdanje Pavličkove tiskarne v Kočevju (Foto: Kranjc, 1945)

so lahko tiskali tudi večje formate. Takole opisuje korektor tiskarne Jože Bevk v svojem članku »Nekaj slik iz naše tehnike po kapitulaciji Italije«¹⁹ to napravo: »Imeli smo veliko tnalno, na tnalno železen podstavek, na podstavku okvir, kamor se je vlagal tiskarski stavek. Pa je bil tiskarski stroj. Tisk ni bil dovršen in tiskalo se je zelo počasi.« Na tej preprosti tiskarski napravi so natisnili po Petračevem poročilu tedaj Našo ženo, Mlade pest, Mladino, Slovenskega partizana, Slovenskega poročevalca številko 28a (decembrsko številko) in vrsto letakov.²⁰

»Grafična tehnika 11-A« ma Goteniškem Snežniku, kakor so jo uradno imenovali,²¹ je imela v začetku tele oddelke: stavnico, knjigoveznicu z velikim rezalnim strojem, risarski oddelek in oddelek za izdelovanje žigov ter kovinarsko in mizarsko delavnico. V sklopu te grafične tehnike je bil tako imenovani »zvezni punkt Lado«, ki je deloval povsem samostojno in je v njem delalo enajst ljudi, vodja tega »punkta« pa je bil tedaj Rudolf Burić. Tehnično gradivo in ostalo preskrbo so dobivali na »zvezni punkt Lado« s »spodnjega punkta« »11-A«.²²

¹⁹ Rokopis v AT IZDG in članek istega pisca »Naša tehnika po kapitulaciji Italije«. — Ljudska pravica, 16. V. 1945, št. 18 in 17. V. 1945, št. 19.

²⁰ Glej op. 15.

²¹ Lorber ima v svojem članku, citiranem v op. 8, dosledno oznako 11-6, kar pa je verjetno le pomota za 11-G.

²² Glej op. 15.

Ker so na preprosti tiskarski napravi, ki so jo imeli v spodnjih prostorih na »11-A«, le s težavo izdelovali potrebno literaturo, saj je bil tak način tiskanja izredno počasen in tudi izdelki niso bili najlepši, so začeli misliti na to, kako bi popravili in spravili v pogon brzotiskalni stroj iz novomeške tiskarne, ki je ostal v Dolenji Brigi in s katerim bi lahko mnogo hitreje in lepše tiskali. Nekaj tiskarjev je odšlo zato iz »11-A« v dolino, kjer so začeli popravljati brzotiskalni stroj in ga že v mesecu februarju usposobili za tiskanje.

Brzotiskalni stroj je bil pripravljen za tisk v Dolenji Brigi že v začetku marca, saj piše Petrač v svojem dopisu Centralnemu komiteju KPS dne 2. marca 1944,²³ »da je Gojmir medtem vzpostavil na »12-A« Schnellpresso, očistil stroj in pripravil vse prostore. Čakamo samo na nalog, da jo spustimo v pogon«. Iz pisma je sklepati, da so v Dolenji Brigi imeli tudi že motor za pogon tiskarskega stroja, saj piše Petrač, da čakajo na to, da jim Glavni štab pošlje bencin in nafto.²⁴ Za novo tiskarno v Dolenji Brigi, ki je dobila takrat oznako »12-A«, potrebno osebje so vzeli iz »11-A« na Goteniškem Snežniku.

Ker je bil mali novomeški tiskarski stroj (tigel) na Kočevskem Rogu v tiskarni »13-A« (prej Urška 14) preobremenjen s tiskom, saj so tam poleg drugega natisnili 14. in 15. številko Slovenskega poročevalca za leto 1943 in 1. in 2. številko za leto 1944 — v kvartnem formatu (4°), je vodstvo Centralne tehnike odločilo, da se prenese tiskanje časnika v novo tiskarno »12-A« v Dolenji Brigi, kjer so lahko tiskali časniški format (F^o). Zato so poslali v tisk v »12-A« v Dolenjo Brigo že 6. številko Slovenskega poročevalca z dne 24. II. 1944, ki pa je verjetno zaradi trenutnih tehničnih ovir še niso mogli tiskati na velikem brzotiskalnem stroju v Dolenji Brigi in so jo zato natisnili na »Lado punktu« na malem stroju ter je zato še vedno kvartnega formata. Že naslednjo številko Slovenskega poročevalca — 6a z dne 1. III. 1944 pa so natisnili že v Dolenji Brigi na velikem brzotiskalnem stroju in ima običajno časniško obliko (F^o).

Ker je delo na velikem stroju v tiskarni zahtevalo tudi veliko ljudi, ki pa jih ni bilo mogoče takoj dobiti, saj jih na zahtevo tiskarne »12-A« Centralna tehnika KPS ni poslala,²⁵ se je del osebja iz »11-A« na Goteniškem Snežniku 22. februarja 1944²⁶ preselil v dolino v Dolenjo Brigo. Na velikem stroju v Dolenji Brigi so tiskali odslej Slovenskega poročevalca in Ljudsko pravico v običajni časniški obliki.

Dne 15. aprila 1944 sta se združila oba »punkta« na Goteniškem Snežniku, t. j. »11-A« (nekdanja »Ivica«) in »Lado-punkt« v »Grafiko 11-G«.²⁷ Zato imamo odslej za tiskarno v Dolenji Brigi le oznako »11-A« (ne več »12-A«), na Goteniškem Snežniku pa za oba »punkta« skupaj (t. j. za prejšnji »11-A« in za »Lado-punkt«) oznako »11-G«.

Tiskarna »11-A« v Dolenji Brigi je natisnila od začetka marca do srede maja 1944 med drugim tudi šest številk Slovenskega poročevalca (od šte-

²³ Škerlavajev dopis z dne 2. III. 1944 v AT IZDG.

²⁴ Vlado Jordan piše v svojem članku, citiranem v op. 8, da je motor za pogon dinamita in s tem brzotiskalnega stroja pripeljal partizan-domačin Cerne z neke žage pri Kočevju.

²⁵ Glej op. 23.

²⁶ Matija Krkovič, sodelavec partizanske tiskarne »Triglav« Kaptol št. 11, ustno.

²⁷ Poročilo Grafike 11-G — CT KPS v AT IZDG.

Sola v Dolnji Brigi, kjer je delovala partizanska tiskarna »12-A« od marca do srede maja 1944

(Foto: J. Krall, 1957)

vilke 6a z dne 1. III. 1944 do številke 11 z dne 11. V. 1944) in tri številke Ljudske pravice (od številke 3 z dne 10. IV. 1944 do številke 5 z dne 1. V. 1944). Aprila se je vrnil iz Kočevskega Roga v »11-A« vodja Centralne tehnike KPS Petrač.²⁸ Ker je bila tiskarna v Dolnji Brigi le premalo zakonspirirana ter razmeroma blizu glavne ceste Kočevje—Brod na Kolpi in ker je iz Dolnje Brige dezertiral neki partizan,²⁹ je Petrač po navodilih CK KPS sklenil premestiti tiskarno »11-A« iz Dolnje Brige na Goteniški Snežnik. Akt Centralne tehnike KPS — grafični oddelek z dne 15. V. 1944 pravi, da je bil »od 14. na 15. V. 1944 ponoči, evakuiran grafični material in kader iz tehnike »11-A« na Brigi na »11-G«.³⁰ Takoj ko je prišlo osebje iz tiskarne v Dolnji Brigi na »11-G«, se je tiskarska baza na Goteniškem Snežniku zopet razdelila. Osebje iz Dolnje Brige se je zopet nastanilo v spodnjih prostorih (nekdanja »Ivica«) ter je ta del tiskarne ohranil svojo oznako »11-A«, medtem ko je samo zgornja bāraka (»Lado-punkt«) obdržala oznako »11-G«.³¹ Tehnično sta imeli obe tiskarni kot dotlej ločeno delo. Na

²⁸ Škerlavajevo pismo z dne 13. V. 1944 v AT IZDG.

²⁹ Škerlavajevo pismo z dne 15. V. 1944 v AT IZDG. Ta partizan je pobegnil z bolniške baze pri Inlaufu ter ga je partizanska patrulja ujela v Kočevski reki. Imeli so ga nato priprtega v Dolnji Brigi; od koder je ponovno pobegnil in odšel v Kočevje. — Matija Krkovič, ustno.

³⁰ Akt CT KPS — Grafični oddelek z dne 15. V. 1944 v AT IZDG.

³¹ Akt CT KPS — Grafični oddelek z dne 17. V. 1944 v AT IZDG.

ročni tiskarski napravi, ki je bila v »11-A«, so natisnili 12. številko Slovenskega poročevalca (z dne 19. V. 1944) ter 6. številko (z dne 15. V. 1944) in 7. številko (z dne 28. V. 1944) Ljudske pravice, ker so veliki brzotiskalni stroj v Dolenji Brigi že razstavili in ga od tam že tudi odpeljali, a ga v bazi na Goteniškem Snežniku še niso postavili.

Da bi mogli umakniti brzotiskalni stroj iz šole v Dolenji Brigi, so nameravali tiskarji v gozdu blizu Dolenje Brige, na kraju, imenovanem Črna voda,³² zgraditi novo barako. Tu je že prej stala majhna baraka, ki se je vanjo zatekel komisar tiskarne Ivan Maselj-Lado, ko so ga Nemci in domobranci tisto jutro po preselitvi tiskarne smrtno ranili v Dolenji Brigi, kamor so vdrli, da bi tiskarno uničili.³³ Ker pa so tiskarji uvideli, »da bi popolnoma nova baza stala preveč časa, mnogo časa bi vzeli dolgi transporti ter delo na dva kraja«,³⁴ so se odločili, da postavijo brzotiskalni stroj iz Dolenje Brige na Goteniškem Snežniku.³⁵ Na tem velikem stroju, ki so ga z neizmernimi naporji spravili iz Dolenje Brige na višine Goteniškega Snežnika, so začeli tiskati že konec maja, saj je bila tu natisnjena že 13. številka Slovenskega poročevalca z dne 1. VI. 1944.

Odslej so na spodnji bazi na Goteniškem Snežniku na velikem novo-meškem brzotiskalnem stroju tiskali Slovenskega poročevalca in Ljudsko pravico ter nekatera druga centralna glasila vse dotlej, ko je Andrej Žagar-Maj v partizanskih delavnicah v Beli krajini popravil v nemški ofenzivi razbite dele brzotiskalnega stroja iz kočevske tiskarne. Ta stroj je namreč iz gozdov pod Goteniškim Snežnikom sredi maja 1944 prepeljal vodja Centralne tehnike KPS Petrač v Belo krajino in so ga nato junija 1944 popravljenega prepeljali v tiskarno »13-A« (poznejšo Partizansko tiskarno), ki je stala jugovzhodno od Babje gorice v Kočevskem Rogu.³⁶

Tiskarna »11-A« se je že pred preselitvijo brzotiskalnega stroja iz Dolenje Brige na Goteniški Snežnik zelo razmahnila, saj je že po poročilu Centralne tehnike KPS z dne 15. IV. 1944 delalo v tej tiskarni sto ljudi. Ko pa so preselili na Goteniški Snežnik brzotiskalni stroj, so morali zanj zgraditi novo barako (strojnico) in tudi novo stavnico, ker so bili prejšnji prostori premajhni in za tako velik obrat neprimerni.³⁷ S tema dvema oddelkoma in z ostalimi oddelki je zrastle na Goteniškem Snežniku velika in pomembna partizanska tiskarska baza. Za preskrbovanje te baze so zgradili pri požganih samotnih hišah na Medvedjeku ekonomat tiskarne. Tu so imeli spravljene konje, s katerimi so dovažali velike količine papirja in drugega gradiva, ki ga je tiskarna potrebovala.

Ta velika tiskarska baza je s svojimi visokimi nakladami po stalnih kurirskih zvezah oskrbovala s centralnim narodnoosvobodilnim tiskom ne samo osvobojeno slovensko ozemlje na Dolenjskem in Notranjskem, ampak tudi ostale slovenske pokrajine. Kurirji tiskarne so podnevi in ponoči prinašali v tiskarno rokopise in papir za tisk ter odnašali natisnjeno literaturo

³² Janez Glad, Dolenja Briga št. 8, ustno.

³³ Isti vir. Več o tem glej tudi članek, citiran v op. 6.

³⁴ Akt CT KPS z dne 23. V. 1944 v AT IZDG.

³⁵ Glej Cene Kranjec »Slovenske partizanske tiskarne v borbi za svobodo«. Prop. kom. pri IOOF, Ljubljana, 1945, str. 10.

³⁶ Prav tam, str. 12. Glej tudi Rado Cenčič »Partizanske tiskarne med NOV«.

— Grafična revija, avgust 1953, str. 14 ter op. 2 in 6.

³⁷ Glej op. 2.

Od četnikov razdejani brzotiskalni stroj iz nekdanje Krajčeve tiskarne v Novem mestu na kraju, kjer je stala partizanska tiskarna »Triglave« (Foto: Kranjc, 1945)

na kurirske javke. Kako naporno je bilo to delo, si lahko predstavljamo le, če vemo, da so morali s težkimi tovary na hrbtih paziti še na konspiracijo in zato izbirati težko dostopne steze, ki jih nihče drug ni poznal.

Tiskarna na Goteniškem Snežniku je natisnila veliko časnikov, brošur, lepakov in letakov ter raznih formularjev v visokih nakladah. Tu so izdelovali najrazličnejše žige za maše civilne in vojaške oblasti in linoreze za ilustriranje svojih tiskov. Na malem stroju na »Lado-punktu« so natisnili celo denarne obveznice (partizanski denar), za katere so na čisto poseben način izdelali za tisk potrebne klišeje,³⁸ tako da so te obveznice v tehničnem pogledu tiskarska posebnost, ki je lahko še danes našim partizanskim tiskarjem v ponos.

Velike količine papirja, ki ga je ta tiskarna potrebovala za svoje številne izdelke, je dobivala od nabavnega oddelka Centralne tehnike KPS, ki je s svojimi legalnimi in ilegalnimi zvezami nabavljal papir v raznih okupiranih središčih, kakor na primer v Trstu in Gorici ter celo v Milanu.³⁹ Kako veliko papirja so potrebovali, izpričuje dejstvo, da so enote XV. divizije NOV in POJ od 2. do 3. maja 1944 izvedle veliko akcijo v tovarni papirja »Bratje Piatnik« v Radečah pri Zidanem mostu. Borci XII. SNOUB so vdrlj v tovarno in na dveh velikih kamionih, ki so jih zaplenili v papir-

³⁸ Več o tem glej v Jordanovem članku, citiranem v op. 8.

³⁹ Glej Jordanov članek, citiran v op. 8 ter članek Milana Škerlavaja-Petrača »Tudi njim gre zasluga...« — Ljudska pravica, spominska izdaja 21. VII. 1956.

nici, in na številnih vprežnih vozovih, odpeljali velike zaloge papirja, in sicer preko tedanje nemške meje na osvobojeno ozemlje.⁴⁰

Tiskarna »11-A« na Goteniškem Snežniku je obdržala to oznako vse do avgusta 1944, ko je z aktom Centralne tehnike KPS — grafični oddelek z dne 25. VIII. 1944 dobila ukaz, da naj označuje vse svoje izdelke na zadnji strani z novim imenom »Tiskarna Triglav«.⁴¹

Ta tiskarna, ki je pri delu vzgojila nove tiskarske delavce, je poslala del svojega strokovnega osebja v nove partizanske tiskarne v Slovensko Primorje in na Štajersko. Tako je odšel iz tiskarne jeseni 1944 med drugimi tudi vodja tiskarne Gobjmir Melik, ki ga je nasledil Franc Plevel-Joki, ki je vodil tiskarno do njenega konca, komisar baze pa je bil Ludvik Mišmaš.

Ob zadnji sovražni ofenzivi na teritorij VII. korpusa so v dneh od 14. aprila 1945 dalje četniške formacije, ki so se pred koncem vojne skoncentrirale v Slovenskem Primorju in Istri, vdrle v Loški potok, v Travo in Drago. Od tod je nedičevsko-četniški IV. polk Srbskega dobrovoljskega korpusa prodiral preko Medvedjeka proti Ravnam in Borovcu ter dalje proti Gorenji in Dolenji Brigi.⁴² Pri teh svojih napadalnih akcijah so četniki odkrili tudi ekonomat tiskarske baze na Medvedjeku. V nadaljnjih srditih bojih Notranjskega odreda s četniki na tem področju, se je moral Notranjski odred umikati ter so četniki po naključju prodrli do tiskarne »Triglav«, ki so jo v nedeljo 15. aprila 1945 požgali in popolnoma razdejali.⁴³ Uničili pa so le spodnjo tiskarsko bazo, medtem ko »Lado-punkta« niso odkrili in je ostal nepoškodovan. Tiskarji so se iz tiskarne še pravočasno umaknili in odšli preko Dolenje Brige, Ajblja in Kaptola v Kolpsko dolino ter od tod preko Starega trga ob Kolpi v Črnomelj. Nedičevci in četniki so v noči od 16. do 17. aprila 1945 prenočili v Dolenji Brigi in že 17. aprila 1945 zasedli Ajbelj,⁴⁴ kjer se je v Butinovi hiši namestil njihov štab.⁴⁵ V naslednjih dneh so se na tem področju vneli srditi boji med četniki in enotami VII. korpusa, ki je kmalu nato pričel v sestavu IV. jugoslovanske armade svojo zmagovito ofenzivo iz Broda na Kolpi v smeri Kočevja in dalje proti Ljubljani.⁴⁶

Tiskarji iz »Triglava« so se v Črnomlju sestali s tiskarji iz »Partizanske tiskarne«, ki so morali zaradi nemško-domobranske ofenzive na Kočevski Rog

⁴⁰ Glej brošuro Jožeta Kosa. (ps. Jožek) »Papir« 2.—3. maja 1944. Izdal PROD XII. SNOUB 1944, v knjižnici IZDG.

⁴¹ Akt v AT IZDG.

⁴² Informacijsko poročilo Glavnega štaba Slovenije št. 1229/45 z dne 22. IV. 1945 in informacijska poročila štaba VII. korpusa NOVJ — obvešč. center št. 201 z dne 16. in 17. IV. 1945 ter št. 212 z dne 22. IV. 1945 v arhivu IZDG.

⁴³ V tem datumu se očitvidci ne strinjajo. Fani Glad iz Dolenje Brige (sedaj poročena Naglič v Jesenovem vrtu), ki je delala v tiskarni, pravi, da je bilo to 16. IV. 1945, medtem ko se Anton Ožbolt st. iz Belice št. 8 v Cabranski dolini in Matija Krkovič iz Kaptola, ki sta bila tudi zaposlena v tiskarni, spominjata, da je bilo to na nedeljo, ki pa je bila 15. IV. 1945. — Napačna je trditev Vlada Jordana, ki pravi v svojem članku, citiranem v op. 8, da je »pozno v jeseni 1944 zvedel, da so okupatorske tolpe zasledile Triglavsko tiskarno«. Tudi tiskarji, ki so se umaknili iz tiskarne, se ne spominjajo natančnega dneva.

⁴⁴ Glej op. 42.

⁴⁵ Podatek dal Anton Krkovič, Ajbelj, ustno.

⁴⁶ Glej razpravo Miroslava Stepančiča »Završna dejstva 7 korpusa«. — Vojno-istorijski glasnik 1958, št. 6.

evakuirati tiskarno ter tiskarske stroje in ostalo tiskarsko gradivo prepeljati na Vinico v prostore nekdanje Šterkove trgovine.⁴⁷ Tu pa tiskarna ni pričela tiskati, saj so se tiskarji iz uničene tiskarne »Triglav« in iz preseljene »Partizanske tiskarne« združili v Novi Lipi pri Vinici v »nov kolektiv«⁴⁸ in se že 20. aprila 1945 odpeljali s kamioni preko Gorskega Kotara in Like v tedaj že osvobojeni Zadar. Tu so nadaljevali s svojim delom ter natisnili v takmakšnji tiskarni »Baze glavnega štaba Slovenije v Dalmaciji«, ki so jo organizirali naši tiskarji, ko so prišli iz prejšnje baze v Bariju, trinajsto slavnostno številko Slovenskega poročevalca z dne 27. IV. 1945 na osmih straneh. Ta številka je opremljena že s pravimi klišeji, na zadnji strani pa piše: Tiskala tiskarna T. Tomšič. Tako so namreč imenovali to novo tiskarno. V tej tiskarni so natisnili tudi 15. (z dne 17. IV. 1945), 16. (z dne 24. IV. 1945) in 17. (z dne 1. V. 1945) številko glasila NOV in PO Slovenije Naša vojska, ki jo je prej tiskala »Partizanska tiskarna« na Rogu. V nekdanji tiskarni Baze glavnega štaba Hrvatske v Dalmaciji v Zadru, ki jo je ta baza prepustila našim tiskarjem, pa so natisnili 14. številko Ljudske pravice z dne 27. IV. 1945, kjer so natisnili na zadnji strani: Tiskala Partizanska tiskarna. 15. številka Ljudske pravice z dne 1. V. 1945 pa ima zadaj natisnjeno: Tiskala tiskarna Triglav.⁴⁹ Tako sta se imeni obeh velikih partizanskih tiskarn tako tiste z Goteniškega Snežnika kakor tudi tiste s Kočevskega Roga, ohranili v naših ilegalnih časnikih vse do konca vojne, ko so se partizanski tiskarji vrnili v osvobojeno Ljubljano.

*

Tiskarna »Triglav« je za svojega obstoja natisnila veliko narodnoosvobodilnega tiska; v zadnjih šestih mesecih (od oktobra 1944 do srede aprila 1945) 745.807 izvodov raznih tiskov, kolikor jih za to obdobje izkazujejo ohranjena poročila o izdelkih tiskarne. Poudariti pa moram, da je bila ta tiskarna do takrat, ko so junija 1944 v Rogu postavili »Partizansko tiskarno«, in do tiskarne »Slovenije« ki je začela tiskati na Vojskem v Slovenskem Primorju sredi septembra 1944, edina res velika partizanska tiskarna na vsem osvobojenem ozemlju Slovenije⁵⁰ in je torej število tiskov, ki jih je izdelala prav v tisti dobi, ko obe prej imenovani tiskarni še nista delali, gotovo mnogo večje, kot pa jih izkazujejo ohranjena poročila o izdelkih samo za zadnje obdobje.

⁴⁷ Viktor Avsenek, sodelavec tiskarne, ustno. — Ta tiskarski brzotiskalni stroj je sedaj v rekonstruiranem objektu strojnice »Partizanske tiskarne« v gozdu za Muzejem narodne osvoboditve LRS v Ljubljani.

⁴⁸ Primerjaj članek Marjana Tratarja-Uča »Spomini na Goteniški Snežnik«. — Ljubljanski dnevnik, 5. V. 1955, št. 104, str. 6. Tratar navaja vas Mala Lipa, kar pa ni točno.

⁴⁹ Glej članek Ivana Štreklja-Florjana »Partizanski tiskarni v osvobojenem Zadru«. — Ljudska pravica, spominska izdaja, 21. VII. 1956.

⁵⁰ V Sloveniji je bilo poleti leta 1944 sicer že več manjših partizanskih tiskarn. Tako v Kočevskem Rogu 13-A, na Gorenjskem v škofjeloškem okrožju 3 (Julija, Trilof, Donas), v kamniškem okrožju 3 (7-A, 8-A, 4-M, ki so jih jeseni 1944 preselili v Zg. Savinjsko dolino, kjer so dobile nova imena) in v Slovenskem Primorju 2 (Ančka 222 in Julij 63, imenovana pozneje Doberdob).

L'imprimerie partisane «Triglav» sur le Goteniški Snežnik

Résumé

Après la capitulation de l'Italie, les imprimeries partisans dont l'organisation était dirigée par la Technique centrale du PC de Slovénie, virent s'ouvrir à elles de nouvelles possibilités, surtout celle de reprendre leur travail sur de véritables presses. En effet, une vaste partie du territoire slovène venait d'être libérée, et elle comprenait deux villes d'une certaine importance, Kočevje et Novo mesto, possédant chacune leur imprimerie.

L'offensive allemande d'octobre 1943 livra de nouveau ces villes à l'occupant; mais les imprimeurs partisans avaient réussi à évacuer à temps toutes les presses et à les transporter soit dans de solitaires villages de montagne, soit dans les vastes forêts où ils établirent de nouvelles imprimeries partisans. Une de ces dernières fut montée sur le Goteniški Snežnik (1289 m); la petite imprimerie qui n'avait à l'automne de 1943 qu'une petite presse à pédale devint en 1944 une grande base d'imprimerie comprenant plusieurs sections. Lorsque, au printemps de 1944, on y transporta une rotative à l'électricité d'un poids de plusieurs tonnes, provenant de l'ancienne imprimerie de Novo mesto, on put y imprimer les deux organes centraux de la résistance à format de journal: «Ljudska pravica» (Le Droit du peuple) et «Slovenski poročevalec» (Le Rappoteur slovène), ainsi que toute une série d'autres feuilles, livres, brochures, etc. qu'on répandait sur tout ce qui était alors le territoire slovène libéré.

En outre, c'est de cette imprimerie à laquelle on donna en août 1944 le nom d'imprimerie «Triglav», que sortirent les premiers «billets de banque» partisans; ces derniers eurent cours, jusqu'à la libération, sur tout le territoire slovène libéré.

L'imprimerie «Triglav» du Goteniški Snežnik fonctionna jusqu'au 15 avril 1945; le hasard la fit découvrir aux «tchetniks» qui secondaient les troupes allemandes lors de la dernière offensive lancée en Slovénie contre l'Armée de Libération nationale; l'imprimerie fut incendiée et complètement détruite.